

УДК 159.922.6:159.947.5
DOI: 10.31732/2663-2209-2026-81-412-420

Дата надходження: 02.03.2026
Дата прийняття до друку: 25.03.2026
Дата публікації: 30.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

СТАНОВЛЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ОНТОГЕНЕЗУ

Ольга Петрунко

Д-р психол. наук, старший науковий співробітник, професор кафедри психології ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: OlgaPV@krok.edu.ua ORCID: 0000-0001-9023-5265

DEVELOPMENT OF THE MOTIVATIONAL SPHERE OF HUMANS DURING ONTOGENESIS

Olga Petrunko

Doctor of Psychological Sciences, Senior Research Fellow, Professor of the Academic and Scientific Institute of Psychology, KROK University, Kyiv, Ukraine, e-mail: OlgaPV@krok.edu.ua ORCID: 0000-0001-9023-5265

Анотація. У статті проаналізовано сутність традиційних та новітніх наукових уявлень про мотиваційну сферу особистості та розвиток цієї сфери в онтогенетичній історії людини. З'ясовано, що, на відміну від традиційних уявлень, мотиваційна сфера особистості і мотивація (як центральне утворення цієї сфери) не є сталим психологічним конструктом, локалізованим у свідомості людини. Скоріше це динамічний процес, який зачіпає всі сфери існування людини: 1) психіку в усіх її вимірах; 2) свідомість як головний чинник контролю за перебігом життя людини; 3) тіло з усіма його соматичними маркерами комфорту та дискомфорту; 4) соціальне оточення з його нормами-рамками з приводу належного й неналежного та відповідним набором санкцій за дотримання чи недотримання наявних норм. Акцентовано увагу на ролі мотивації як системного чинника розвитку і діяльності людини від народження до завершального етапу її життєвої історії та визначено ключове значення мотивації для успішної соціалізації й інкультурації дитини в соціальну ситуацію її розвитку та в широкий простір її соціального буття.

Показано, що базовим і найсензитивнішим періодом формування мотиваційної сфери є період дошкільного дитинства, коли повною мірою активується й реалізується необхідний віковий потенціал для цього, і що саме в цей час у психіці дитини актуалізується більшість психологічних новоутворень, здатних цей потенціал розгорнути, посилити і зміцнити. Проаналізовано чинники та механізми формування мотиваційної сфери дитини, успадковані нею від народження, та чинники впливу на цей процес референтного соціального оточення, серед яких особливе значення відведено якійсь емоційній комунікації дитини з її оточенням. Показано, що: 1) без якісного емоційного обміну з соціальним оточенням, особливо з близькими дорослими, формування «якісної» мотивації практично неможливе: емоції є необхідним фундаментом для формування мотивації; 2) брак емоційно-мотиваційного розвитку в дошкільному дитинстві негативно позначається на якості мотиваційної сфери особистості впродовж усього її подальшого, в т.ч. і дорослого життя.

Представлено й обґрунтовано розроблену згідно з традиціями вітчизняної психології онтогенетичну модель розвитку мотиваційної сфери особистості від народження до пізньої зрілості, яка презентує рух мотиваційного розвитку в напрямку від імпульсивного відреагування на стимули оточення (у найбільш ранньому дитинстві) до свідомих, осмислених реагувань індивіда на різних рівнях його психологічної зрілості на стимули і вимоги соціального оточення. Показано, що така комунікація може бути успішною лише в разі, якщо вона узгоджена дорослими з онтогенетичними потребами та віковими психологічними новоутвореннями дитини. У разі неузгодження формується неякісна, викривлена мотивація, і це становить серйозні проблеми особистого та соціального характеру, в т.ч. проблеми міжособистісної, професійної та інших видів взаємодії між людьми, які виходять за межі дошкільного віку у простір дорослого життя учасників соціальної комунікації і можуть виявлятися як хронічні мотиваційні конфлікти та інші психологічні проблеми.

Ключові слова: мотиваційна сфера, потреби, мотиви, мотивація, мотивована поведінка, онтогенез мотивації, онтогенетична модель розвитку мотивації, емоційне підґрунтя формування мотивації.

Формули: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 14

Abstract. The article analyzes the essence of traditional and modern scientific ideas about the motivational sphere of the personality and the development of this sphere in the ontogenetic history of man. It is found that, unlike traditional ideas, the motivational sphere of the personality and motivation (as the central formation of this sphere) are

not a stable psychological construct localized exclusively in the human brain. Rather, it is a function of human consciousness, a dynamic process that affects all spheres of human existence: 1) the psyche in all dimensions of its functioning; 2) consciousness as the main marker of control over the course of a person's life; 3) the body with all its somatic markers of comfort and discomfort; 4) the social environment with its norms-frameworks regarding the proper and appropriate set of sanctions for compliance or non-compliance with the adopted norms. The focus is on the role of motivation as a systemic factor in the development and functioning of the individual from birth to the final stage of his life history and its key importance in the successful socialization and enculturation of the individual into the social situation of his development and into the wide space of his social existence is indicated.

It is shown that the basic and most sensitive period for the formation of the motivational sphere of the personality is the period of preschool childhood, when the necessary age potential for this is fully activated and realized, and that it is at this time that the majority of psychological neoplasms that can develop, enhance and strengthen this potential are actualized in the child's psyche. The factors and mechanisms of formation of the child's motivational sphere, inherited by him from birth, and the factors of influence of the referent social environment are analyzed, among which special importance is given to the qualitative emotional communication of the child with the close social environment. It is shown that: 1) without high-quality emotional exchange with the social environment, especially with close adults, the formation of "qualitative" motivation is practically impossible: emotions are a necessary foundation for the formation of motivation; 2) the lack of emotional and motivational development in preschool childhood negatively affects the quality of the motivational sphere of the individual throughout his or her entire subsequent, including adult life.

An ontogenetic model of the development of the motivational sphere of the individual from birth to late adulthood, developed in accordance with the traditions of domestic psychology, is presented and substantiated, which presents the movement of motivational development in the direction from impulsive response to environmental stimuli (in the earliest childhood) to conscious, meaningful responses of the individual at different levels of his psychological maturity to stimuli and requirements of the social environment. It is shown that such communication can be successful only if it is coordinated by adults from childhood with the ontogenetic needs and age-related psychological neoplasms of the child. In case of inconsistency, poor-quality, distorted motivation is formed, and this poses serious problems of a personal and social nature, including problems of interpersonal, professional and other types of interaction between people that go beyond preschool age into the space of adult life of participants in social communication and can manifest as chronic motivational conflicts and other psychological problems.

Keywords: *motivational sphere, needs, motives, motivation, motivated behavior, ontogenesis of motivation, ontogenetic model of motivation development, emotional background of motivation formation.*

Formulas: 0; fig.: 0, tab.: 0, bib.: 14

Постановка проблеми та її актуальність. Мотиваційна сфера людини віддавна є предметом наукових рефлексій і прикладних досліджень у різних сферах гуманітарного знання та наук про поведінку і, як нині загально відомо, саме мотивація визначає спрямування особистості, характер її намірів і дій, способи реалізації замисленого, результати і якість її діяльності, а також її самореалізації в особистому і соціальному бутті. Однак, попри наявні дослідження, досі актуальними залишаються питання: 1) щодо чинників і механізмів становлення та формування мотивації в онтогенезі людини, особливості її змісту і формування за різних обставин життя та на різних етапах індивідуального розвитку; 2) щодо парадигмальних змін поглядів науково-дослідної спільноти на означені проблемні питання. Тож актуальними наразі є подальші дослідження мотиваційної сфери особистості, зокрема становлення мотивації людини в процесі онтогенезу та

зв'язок між якістю цього процесу на перших етапах онтогенетичної історії людини та його віддаленими наслідками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз множини традиційних і новітніх теорій мотивації дав підстави стверджувати, що між цими групами теорій є істотні відмінності. І хоч наша задача – представити в цьому абзаці саме останні дослідження, ми не можемо знехтувати доробок представників традиційних уявлень про природу мотивації (а їх є чимало), бо в цьому разі ми не можемо зіставити ці групи теорій, а це надзвичайно важливо. Пошук автором статті відповіді на це проблемне питання та виклад авторських роздумів щодо цього наведено в частині, де викладено основний матеріал дослідження.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. До невирішених досі частин зазначеної проблеми відносимо брак наукових уявлень про: 1) чинники, закономірності, механізми становлення та формування мотивації в онтогенезі людини

у нинішній кризовий час; 2) особливості формування мотиваційної сфери людини на різних етапах онтогенезу та в різних соціальних ситуаціях розвитку людини; 3) зміни поглядів науково-дослідної спільноти на ці питання.

Мета статті – проаналізувати особливості розвитку мотиваційно-ціннісної сфери людини в процесі її онтогенезу.

Виклад основного матеріалу.

Згідно з ідеями більшості традиційних і сучасних психологічних підходів до формування особистості, в тому числі її мотиваційної сфери, людина розглядається не лише як ізольована індивідуальність, а насамперед як елемент певної соціальної системи, сполученої з іншими взаємопов'язаними з нею – материнськими і дочірніми – системами (сім'я, соціальні групи, соціокультурне середовище, держава, етнос тощо). Нині відомо, що людина апіорі є істотою соціальною, а отже вона неодмінно має бути включена в мережу соціальних стосунків, аби задовольнити всі свої базові потреби – психофізіологічні, психологічні та соціальні. Людина зростає і формується, будучи зануреною в стосунки (реляційні зв'язки, взаємодії, відносини, взаємини, ставлення тощо) з предметним світом і світом інших людей (родиною, друзями, близькими і віддаленим соціумом), і це є головною умовою її особистісного і соціального розвитку, в т.ч. і розвитку її мотиваційно-ціннісної сфери (Маслов, 1954; Kohlberg, 1984; Ryan & Deci, 2000; Левін, 2007; Дамасіо, 2021).

Традиційні і сучасні теорії особистості практично одностайно визнають, що найбільш активний і найсензитивніший період розвитку мотиваційно-ціннісної сфери людини припадає на дошкільний вік. Однак є істотні відмінності між уявленням прибічників традиційних поглядів та прибічниками сучасних поглядів на відповідний момент, з якого розпочинається цей процес.

Традиційно початком формування мотиваційної сфери вважається вік, коли в свідомості дитини актуалізується психологічне новоутворення «Я» (Я – відмежоване від інших, Я-концепція, Я-образ), що, власне, і свідчить про початок становлення дитини саме як особистості. Тож, з погляду прибічників традиційного підходу, мотиваційна сфера та її формування від самого початку мають свідомісну основу, тобто ці процеси знаходяться в тісному зв'язку з формуванням свідомості (а згодом – і самосвідомості) дошкільника. При цьому мотивація вважається відносно сталим на той чи той період часу психологічним конструктом, локалізованим у мозку людини (Маслов, 1954; Занюк, 2002; Левін, 2007; Дуткевич, 2012; Піроженко & Соловійова, 2016).

Натомість прибічники сучасних поглядів на мотиваційну сферу особистості та її формування вважають, що цей процес розпочинається ще в пренатальному періоді та від моменту народження людського дитяти, тобто поза зв'язком зі свідомістю дитини немовлячого і раннього віку, і лише згодом, у результаті проживання і подолання дитиною кризи 3-х років, він набуває дедалі більш свідомого характеру. В дитини з'являються й активно розвиваються уявлення про своє особисте і соціальне Я, активно формуються нові мотиви поведінки, типові для дошкільного віку, внутрішня позиція тощо. При цьому мотивація постає як динамічний процес, який свідомо (як набуті знання) чи й несвідомо (як неусвідомлені стимули) рухає розвиток дитини і зачіпає всі сторони її психіки (психічні маркери), її тіло (соматичні маркери), значущі для неї соціальні стосунки (соціальні та соціально-психологічні маркери) (Ryan & Deci, 2000; Титаренко, 2003; Дамасіо, 2021; Лембке, 2021).

Практично в усіх науках про особистісний розвиток людини та її поведінку визнано, що мотивація є одним з ключових чинників, який впливає на постановку людиною важливих цілей та

пошук засобів їх досягнення, спрямовує її життєдіяльність, визначає її поведінку та стиль діяльності, істотно впливає на якість особистих та соціальних комунікацій і якість життя в цілому. Будь-яка діяльність людини є комунікативним, інтерактивним процесом, де якість взаємин і взаємодії безпосередньо залежить від якості наявної психолого-педагогічної комунікації. Це своєю чергою безпосередньо пов'язане з мотиваційною сферою особистості та орієнтує її на усвідомлення власної діяльності в першу чергу як соціально корисної. Наведені роздуми дають підстави припускати ймовірність формування не лише «якісної», а й «неякісної» мотивації. Неякісна мотивація є показником незрілості мотиваційної сфери особистості і слугує чинником численних розладів психіки і поведінки, які призводять до глибоких внутрішньо особистісних, у т.ч. мотиваційних конфліктів, формування невротичної й аутодеструктивної особистості тощо (Congrad, 1981; Erikson, 1993; Занюк, 2002; Лембке, 2021; Хорні, 2025).

Експериментальних підтверджень щодо біологічного (генетичного) походження мотивації наразі не виявлено, проте загально відомо, що її формування надзвичайно сильно залежить від дитячого досвіду та якості спрямованих на дитину виховних впливів, і насамперед – від якості емоційного обміну між дитиною і дорослим. Так відомо, що розвиток негативних мотиваційних тенденцій виявляється в двох типах емоційного середовища: 1) емоційного неприйняття і несхвалення дій дитини; 2) непослідовного схвалення, коли батьками не встановлено чітких стандартів продуктивності дитини та адекватних винагород за дотримання цих стандартів.

Натомість вважається експериментально доведеним вплив соціальних чинників на формування мотивації – як «якісної», так і «неякісної». При цьому більшість дослідників вважають, що її формування спричинене різнорівневими соціальними чинниками:

1) мікросоціальними (сімейними); 2) мезосоціальними (впливом соціальних груп); 3) макросоціальними (вплив великого соціуму, культури, медіа). Називаються такі чинники, як конкуренція, престиж, матеріальний успіх, культ авторитетів (знаних, сильних, владних і т. ін.) осіб і т. ін. Як зазначала К. Хорні, автор відомої праці «Невротична особистість нашого часу», формування неякісної, в т. ч. невротичної мотивації та відповідних патернів дій і поведінки істотно залежить від характеру соціального схвалення чи несхвалення на адресу дитини (Хорні, 2025).

Однак повернімося до сучасних ідей формування мотивації, згідно з якими мотиви і мотиваційні схеми формуються не з початком усвідомлення індивідом себе і свого буття в Світі, а від самого його народження. І саме в цьому полягає інноваційність сучасних ідей, адже, за енциклопедійними визначеннями, мотив (франц. *motif*, лат. *motus* – рух) – це усвідомлена причина дій і вчинків особистості. Проте, за даними сучасних дослідників, немовлятам і дітям раннього віку також притаманні мотиви і мотивація, хоч вони і не є усвідомленими. Згідно з цими поглядами, на всіх вікових етапах розвитку дитини мотивація обумовлюється: 1) характерною для того чи того віку провідною діяльністю (емоційним обміном, діями з предметами, сюжетно-рольовою грою, навчанням, комунікацією з близьким оточенням і однолітками); 2) соціальною ситуацією розвитку, в якій зростає дитина. І все це, як вже зазначалося, особливо актуальне саме в дошкільному віці (Титаренко, 2003; Лембке, 2021).

Найбільший вплив на розвиток і поведінку дітей дошкільного віку мають типові для них мотиви, пов'язані з інтересом до світу дорослих, прагненням діяти, як дорослі. Тож дорослий є «ідеальним спадкодавцем», а дитина – «ідеальним спадкоємцем» соціального досвіду. Важливу роль в житті дошкільника відіграють мотиви встановлення і збереження позитивних взаємин з

дорослими (і лише згодом – з однолітками). Кожна дитина потребує схвалення і доброзичливого ставлення близького дорослого оточення. Усіма своїми діями вона намагається це заслужити. Прагнення позитивних взаємин змушує дитину зважати на думки й оцінки дорослих та виконувати встановлені ними правила. Отже, як і на попередніх етапах розвитку, для формування мотиваційної сфери дитини-дошкільника важливе значення має якісний емоційний обмін з дорослими (Дуткевич, 2012; Піроженко & Соловйова, 2016; Дамасіо, 2021).

У дошкільному віці активуються і розвиваються мотиви самолюбства та самоствердження. Ці мотиви проявляються у бажанні дитини виокремитися серед інших, домогтися, щоб її поважали і слухали, звертали на неї увагу, виконували її прохання. Усе це виявляється практично в будь-яких ситуаціях повсякденної комунікації, у тому числі й у намаганнях дитини виконувати головні ролі в іграх з іншими дітьми. Прагнення самоствердження, характерне для 3-5-річних дітей, часто виявляється в приписуванні собі позитивних якостей, перебільшенні своєї сміливості, розуму, сили тощо, причому без роздумів щодо відповідності цих якостей реальному стану справ. Однак у процесі дорослішання мотиви поведінки дошкільника істотно змінюються: якщо молодший дошкільник діє під впливом ситуативних емоцій, почуттів і бажань, не замислюючись, що саме змусило його діяти саме так, то поведінка старшого дошкільника є більш усвідомленою і він здатний так чи так пояснити, чому він вчинив так, а не інакше. Одні й ті ж дії дошкільників різного віку мають різні мотиви: 3-річна дитина кидає курям крихти, щоб подивитися, як вони збігаються і клюють, тоді як 6-річна – щоб зробити корисну справу. Мотиви поведінки дошкільника якісно змінюються з усвідомленням себе і свого місця у світі дорослих: замість ситуативних бажань з'являються інші, причинні.

Цікавими є пізнавальні і змагальні мотиви дошкільників, які виникають з ускладненням діяльності дітей. Так причиною численних запитань молодшого дошкільника є не так допитливість і пізнавальний інтерес, як прагнення привернути увагу дорослого, закликати його до спілкування, поділитися з ним емоціями. Дійсні пізнавальні мотиви в дошкільному віці пов'язані переважно з доступною їм практичною діяльністю: відомості, які отримує дитина від дорослих, потрібні їй для використання у грі, малюванні, конструюванні тощо. Змагальні мотиви в дошкільному віці також змінюються. Так 3-4-річні діти не порівнюють свої успіхи і невдачі з успіхами і невдачами інших дітей, а їхнє прагнення до самоствердження і бажання отримати похвалу виражається не у спробах зробити щось краще за інших, а в приписуванні собі позитивних якостей, у виконанні дій, які отримують позитивну оцінку дорослого (зірочку). Натомість 5-6 річні діти вже здатні оцінити заслужену похвалу і щиро їй радіти.

Розвиток моральних мотивів у молодших і старших дошкільників відбувається, за Л. Кольбергом, у напрямку до конвенційної моралі від доконвенційної (Kohlberg, 1984). Моральні мотиви поведінки виражають ставлення дитини до оточуючих і бажання діяти, щоб догодити їм («доконвенційна мораль»). Вони змінюються і розвиваються упродовж дошкільного дитинства разом із засвоєнням та усвідомленням моральних норм і правил, розумінням значення своїх вчинків для інших людей, усвідомленням суті і значення моральних норм і правил, розумінням їх обов'язковості («конвенційна мораль») (Kohlberg, 1984). Серед моральних мотивів поведінки все більше місце посідають суспільні мотиви (допомога іншим тощо). Виникають ці мотиви спонтанно, але підкріплюються вони реакціями (позитивними та негативними підкріпленнями) з боку дорослих.

Розвиток мотивів поведінки у дошкільному дитинстві полягає не лише у зміні їхнього змісту та появі нових видів мотивів, а й у формуванні ієрархії мотивів: одні мотиви набувають важливішого значення для дитини, ніж інші. Поведінка молодшого дошкільника невизначена, позбавлена основної мети, її мотиви нестійкі і залежать від ситуації. А поява в старшому дошкільному віці підпорядкування (ієрархії) мотивів є одним з найважливіших новоутворень у розвитку не лише мотиваційної сфери дошкільника, а й його психіки в цілому.

Паралельно з усвідомленням зовнішнього світу в дитини розвивається й усвідомлення себе в напрямку від імпульсів та відчуттів до уявлень та їх осмислення. Самосвідомість – новоутворення, що з'являється і розвивається у процесі активної розвитку і активної діяльності дитини (насамперед гри) на основі її взаємин з дорослими і ровесниками. Вона відображає усвідомлення дитиною того, яка вона є, які якості має, як до неї ставляться інші люди, чим зумовлене це ставлення. Це складна психологічна система, що розвивається упродовж усього життя людини, а її виникнення в дошкільному віці є чи не найважливішим досягненням у розвитку особистості дошкільника. Шлях формування дитячої самосвідомості пролягає від усвідомлення власних дій через оцінювання їх іншими до самооцінки. Самооцінка є важливим компонентом самосвідомості, що виявляється в тому, як дитина оцінює свої можливості, досягнення та невдачі. Самооцінка дитини суттєво залежить від адекватних оцінок дорослих: занижені оцінки послаблюють упевненість дитини в собі, завищені – спричинюють переоцінювання своїх можливостей і особистих якостей. Чим точніший оцінний вплив дорослого, тим адекватніше уявлення дитини про свої можливості і свої дії. Поступово самооцінка дошкільників стає дедалі більш мотивованою. На основі самооцінки дитина посідає ту чи ту – егоїстичну, конкурентну або гуманну – позицію у взаємодії з однолітками (Занюк,

2002; Дуткевич, 2012; Піроженко & Соловійова, 2016).

Таким чином у дошкільному віці відбувається величезний стрибок у розвитку мотиваційної сфери дитини та мотивації її поведінки, і, власне, базовий цикл формування цих психологічних новоутворень можна вважати завершеним. Подальший онтогенетичний їх розвиток поетапно рухається від молодшого шкільного до підліткового віку і далі до ранньої (юнацької), середньої та пізньої зрілості. Цей рух визначається віковими особливостями провідної діяльності особистості та соціальною ситуацією її життя і розвитку; відбувається у напрямі від доконвенційних та конвенційних до постконвенційних форм мотивації, заснованих на морально-ціннісних засадах, і так само, як і на попередніх етапах, істотно залежить від якості актуальних соціальних комунікацій з іншими.

Традиційно вважається, що головною мотивацією молодших школярів є мотивація до навчання, що якнайкраще узгоджується з переходом дитини дошкільного віку від ігрової діяльності до навчальної, яка є провідною в молодшому шкільному віці, а навчальна мотивація молодших школярів становить чи не найбільший інтерес дослідників цього вікового періоду в житті дитини. Однак головне місце в системі мотивації молодшого школяра посідають суто вузькоособисті мотиви – мотивація престижу і благополуччя, прагнення догодити дорослим, насамперед учителю, аби мати визнання з їхнього боку, і це типова мотивація доконвенційного етапу розвитку моральної свідомості.

У підлітковому віці навчальна мотивація вочевидь поступається комунікативним потребам і мотивам, а провідною діяльністю цього віку стає спілкування. Підліток також прагне престижу і визнання, але не з боку дорослих, а з боку однолітків. А для цього потрібно не догоджати їм, а демонструвати і доводити їм свою здатність комунікувати з ними за ухваленими в підліткових

середовищах нормами, правилами та домовленостями (конвенціями). Порухення конвенцій, прийнятих у підліткових групах, досить жорстко карається, і для цього у підлітковій субкультурі вироблено спеціальні механізми, зокрема, такі як груповий тиск, ігнор, ізоляція, бойкотування, мобінг, булінг та інші. Отже, необхідною і типовою для цього віку стає мотивація, характерна для конвенційного етапу розвитку моральної свідомості. Підліток мусить дотримуватися ухвалених конвенцій, щоб не стати вигнанцем, білою вороною чи цапом відбувайлом. Однак згодом в глибинах свідомості старшого підлітка визріває задум щодо зміни уявлень про смисл життя і участі в ньому, і на перший план знов виступає навчальна мотивація, бо цього потребує соціальна ситуація розвитку (завершення школи, вибір майбутньої професії, включення в нові соціальні комунікації та в нові умови функціонування), яка вимагає свідомих відповідальних самостійних виборів, а отже й переходу від конвенційних форм комунікації до постконвенційних, заснованих на відповідальному виборі. Цим і знаменується перехід підлітка в новий віковий вимір життєдіяльності – юнацький вік, або вік ранньої зрілості. Будь-яка мотиваційна система зрілого віку (спрямованість, домагання, ціннісні чи смисложиттєві орієнтації) завжди заснована на морально-ціннісних засадах і свідомому відповідальному виборі та орієнтована на розвиток, саморозвиток і самореалізацію (Маслов, 1954).

Як стверджують дослідники мотивації, для розуміння логіки її розвитку в процесі її онтогенезу слід зважити на класичні погляди на цей феномен, описані в фаховій літературі з психоаналізу, гуманістичної та екзистенційної психології, когнітивної психології, в науках про поведінку і т. ін., а також на сучасні наукові уявлення про мотивацію та мотивовану поведінку особистості. У результаті системного аналізу, здійсненого багатьма зарубіжними і вітчизняними дослідниками,

може бути реконструйована інтегративна онтогенетична модель розвитку мотивації, яка презентує цей розвиток як шлях «від Імпульсу до Смислу» (Маслов, 1954; Kohlberg, 1984; Erikson, 1993; Занюк, 2002; Титаренко, 2003). Ця модель містить сім стадій, кожна з яких характеризується типовими для цих стадій домінуючими мотивами, базовими потребами, ознаками природної вікової кризи, спричиненої появою необхідних вікових психологічних новоутворень, а також наслідками успішного і неуспішного подолання цих криз.

Стадія 1. Пренатальна та вік немовляти (0–1 рік). Домінуючі мотиви: Гомеостаз і Безпека. Мотивація генералізована в тілесній сфері дитини, яка прагне комфорту і його збереження. Механізмами, які це забезпечують, є сенсорна стимуляція і задоволення фізіологічних потреб. Ключовий результат розвитку – формування «базової довіри до Світу», за Е. Еріксоном: якщо світ реагує на потреби дитини, то в неї складається відповідна мотиваційна основа: «Світ – це місце, де мої потреби задовольняються» (Erikson, 1993).

Стадія 2. Раннє дитинство (1–3 роки). Домінуючі мотиви: Автономія та Дослідження Світу. Механізми, що забезпечують провідну для цього віку діяльність – дії з предметами: поява локомоцій і мовлення, що дає можливість виконувати дії з предметами як спільну діяльність дитини з дорослим. Поступово ці дії підпорядковуються контролю головного мотиву «Я сам!». Згодом дитина усвідомлює (і це її мотивує) власну можливість впливати на предмети і людей. Вікова криза спричинена появою новоутворення Я. Якщо потреба дитини в автономії придушується, формується протестна поведінка та мотивація уникання невдач і сорому.

Стадія 3. Дошкільний вік (3–7 років). Домінуючі мотиви: Пізнання і Соціальне прийняття. Основна мотивація дитини цього віку спрямована на цікавість до світу та прагнення зрозуміти, як він

владшований. Разом з цим в дитини виникає потреба і відповідний мотив ідентифікації з дорослими, прагнення бути на них схожим, отримувати їхнє схвалення. Вікова криза спричинена необхідністю по завершенню дошкільного дитинства перейти від сюжетно-рольової гри (як провідної діяльності цього віку, в якій формуються соціальні мотиви та відповідні поведінкові навички) до нової діяльності – навчання. Для здійснення цього переходу в дитини з'являється важливе психологічне новоутворення, означене дослідниками як супідрядність, або ієрархія мотивів, тобто усвідомлення мотивів як важливих, першочергових та другорядних, а також формується перший досвід усвідомлення обов'язків. У разі ігнорування дорослими цих новоутворень блокується здатність до вибору.

Стадія 4. Молодший шкільний вік (7–12 років). Домінуючі мотиви: Компетентність та Досягнення. Сутність і механізми цього – перехід до систематичного навчання. Мотивація зсувається в бік від процесу до результату. Для дитини важливо бути «кращим за інших» та відповідати накинутим дорослими еталонам. Головним новоутворенням цього віку є здатність до соціального порівняння, коли дитина оцінює себе крізь призму своїх оцінок та успіхів очима дорослих. У результаті цього формується мотивація досягнення успіху, однак якщо старання дитини не дають бажаного результату (наприклад, через некомпетентність дорослих), існує ризик формування мотивації уникання невдач, а також може сформуватися комплекс «вивченої безпорадності».

Стадія 5. Підлітковий вік (12–18 років). Домінуючі мотиви: Самоідентифікація та Інтимність (насамперед – у дружніх стосунках). Сутнісним для переходу до цих мотивів є екзистенційний зсув у свідомості підлітка, який змушує шукати смисли та актуалізує важливі питання: Хто я? Для чого я прийшов у цей Світ? Що я значу для інших? Важливого значення набуває вплив

референтних груп (референтних інших і в першу чергу однолітків), а отже активується і відповідно мотивація – від сім'ї до однолітків. Приналежність до підліткової групи стає важливішою за їжу і комфорт. Основними механізмами комунікації з усіма іншими є заперечення авторитетів, спротив, негативізм, бунт, і все це продиктоване прагненням підлітка до самостійності й самотності, пошуку власних, не нав'язаних ззовні мотивів, вибудовування власних систем цінностей, власних ідеалів та життєвих цілей. І в цій екзистенційній боротьбі мотивів формується майбутня зріла особистість.

Стадія 6. Юність і Рання дорослість (18–25 років). Домінуючі мотиви: Самоактуалізація та Близькість. Сутнісно, за Е. Еріксоном, це період «інтимності vs ізоляції» та перших серйозних спроб реалізувати себе у професії. Професійна мотивація в цьому віці має свої особливості: вибір професійного шляху часто продиктований престижем чи бажанням щось комусь довести, але поступово приходить усвідомлення необхідності увідповіднювати власні «Хочу», «Можу» і «Мушу». Інший мотиваційний напрямок – пошук партнера, де актуалізується новий вид мотивації – турбота про іншу людину, тобто здійснюється перехід від «брати» до «давати» (Erikson, 1993).

Стадія 7. Дорослість та Зрілість (25 років і далі). Домінуючий мотив: Генеративність (внесок і Світ) та Смисл. Сутнісно – це вершинна стадія розвитку мотивації. Людина мотивована тим, що виходить за межі власного особистого життя і реалізує соціально значущі цілі, такі як виховання дітей, наставництво, створення продуктів/ідей, що залишаться після неї у спадок іншим. У цей період відбувається інтеграція всіх попередніх мотивів в унікальну ієрархію особистості (Maslow, 1954) та актуалізується екзистенційна мотивація, яка полягає в пошуку смислу. За В. Франклом, людина готова терпіти напругу, дискомфорт та біль, якщо це

наближає її до смислу, і навіть у найважчих обставинах життя людина шукає мотив і смисл, щоб жити (Frankl, 2004).

Висновки

1. Сучасні дослідники мотиваційної сфери відійшли від ідеї щодо «єдиного центру мотивації», який міститься в мозку людини, і, натомість, розглядають мотивацію й мотивовану поведінку як складний інтегративний процес взаємодії чотирьох складових: 1) психіки, яка шукає відповідності між потребами людини, її мотивами й цінностями; 2) тіла, яке сигналізує, чи все гаразд через емоції та різноманітні соматичні маркери; 3) свідомості, яка приймає сигнали від психіки і тіла та оцінює баланс між докладеними в процесі діяльності зусиллями та отриманими зисками; 4) соціуму, який задає «маркери соціального контролю», тобто норми-рамки належного та санкції за їх дотримання чи недотримання. Отже, мотивація – це відносно усвідомлений та доцільний динамічний процес психосоціофізіологічної регуляції діяльності людини, який спрямовує її дії і поведінку в напрямі поставленої цілі та передбаченого результату, враховуючи при цьому її потреби та умови соціальної ситуації життя.

2. Логіка розвитку мотиваційної сфери виглядає як послідовний та

поетапний рух «від імпульсів до смислу». Послідовність актуалізації відповідних мотивів уявляється таким: 1) фізіологічні мотиви (перший рік життя); 2) мотиви безпеки і автономії (1–3 роки); 3) соціальні мотиви: прийняття й схвалення (3–7 років); 4) мотиви досягнення і компетентності (7–12 років); 5) мотиви самовизначення й афіліації, причетності (12–18 років); 6) мотиви самореалізації і любові (18–25 років); 7) екзистенційні (смиложиттєві) та трансцендентні мотиви (25 років і далі).

3. Головними чинниками (рушійними силами) розвитку мотивів і мотивації та переходу від етапу до етапу є: 1) вікові та екзистенційні кризи (невдоволення наявним рівнем розвитку та поява необхідного психічного новоутворення), які час від часу виникають впродовж усього життя людини від народження; 2) розвиток рефлексії як здатності особистості осмислювати власні потреби, мотиви й відповідні мотиваційні процеси, що розпочинається з підліткового віку і невпинно вдосконалюється в процесі онтогенезу; 3) соціокультурні чинники, які прискорюють чи, навпаки, гальмують розвиток мотиваційних процесів і неодмінно впливають на розвиток мотиваційної сфери людини з пренатального періоду її існування впродовж усього її життя.

Література:

1. Дамасіо, А. (2021). Почуття і знання: Шлях до свідомого розуму. Київ: Вид-во «Лабораторія». 160.
2. Дуткевич, Т. В. (2012). Дитяча психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 424.
3. Занюк, С. С. (2002). Психологія мотивації: навч. посібник. Київ: Либідь. 304.
4. Левін, К. (2007). Мандрівка крізь ілюзії. Львів: Свічадо. 480.
5. Лембке, А. (2021). Дофамінове покоління. Де межа між болем і задоволенням. Київ: Вид-во «Лабораторія». 304.
6. Титаренко, Т. М. (2003). Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь. 376.
7. Хорні, К. (2025). Невротична особистість нашого часу. Вінниця: Вид-во Сварог. 304.

8. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі: навч.-метод. посібник (2016) / Т. О. Пироженко, Л. І. Соловйова та ін. К.: Видавничий Дім «Слово». 216.
9. Conrad, Ch. (1981). Agon and rhetorical form: The essence of "old feminist". *Communication Studies*, 32(1), 45–53.
10. Erikson, E. H. (1993). *Childhood and society*. New York; London: W.W. Norton & Company. 445.
11. Frankl, V. (2004). *Man's Search For Meaning*. London: Ebury Press. 160.
12. Kohlberg, L. (1984). *The Psychology of Moral Development*. New York: Harper & Row. 729.
13. Маслоу, А. Н. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row. 411.
14. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.